

Ларуса Ніколаєнко (Larysa Nikolayenko)

Інститут мовознавства імені Олександра Потебні НАН України

ІНТЕНСИВНІСТЬ ЯК ОЦІННА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Intensity as an Estimated Characteristic of Emotional Processes (Based on the Material of Polish, Russian and Ukrainian)

ABSTRACT: The article analyzes the language means by which the intensity of emotional processes in Polish, Russian and Ukrainian is reflected on the example of the names of emotions that are part of the “compassion” group. By the intensity of emotions, we mean a quantitative assessment of the quality of the emotional process relative to a certain norm. Verbalizers of the intensity of emotional experiences include lexemes describing the power of the emotions themselves and the impact of the emotions on a person. The characteristics of the power of the manifestation of emotions are objectified most often with the help of adjectives and adverbs. Verbalization of the power of the influence of emotional experiences on a person in Polish, Russian and Ukrainian can occur by objectifying the temperature characteristics of feelings, as well as through association with images of fluid and fire. Besides intensity on the quantitative side, a feeling is also characterized by duration – the time interval between the beginning and the end of an emotion. In terms of duration, the emotions of the “compassion” group in Polish, Russian and Ukrainian are described as sudden and short-lived states.

KEYWORDS: intensity, emotion, compassion, quantitative assessment, verbalization

У сучасному мовознавстві термін інтенсивність має широке використання. У межах експресивної стилістики його трактують передовсім як ступінь, міру експресивності¹. Під інтенсивністю розуміють і семантичну категорію, що називає об'єктивну кількісну визначеність тієї чи тієї ознаки. Вона відображає різний (більший чи менший) прояв ознаки відносно показника норми². Як зазначає Світлана Родіонова, категорія інтенсивності знаходиться в тісному взає-

¹ И.И. Туранский, *Семантическая категория интенсивности в английском языке*, Москва 1990, с. 13.

² Там само, с. 22.

мозв'язку, з одного боку, з такими «об'єктивними» категоріями, як кількісність, якісність, міра ознаки і градуальність, а з іншого – з такими суб'єктивно-прагматичними категоріями, як експресивність, емотивність, оцінність та образність³. Найчастіше в лінгвістиці інтенсивність трактують як міру вираження ознаки чи як кількісну оцінку якості⁴.

Інтенсивність є однією з найважливіших оцінних характеристик у вербалізації емоційних переживань людини. Анна Антипова інтенсивність емоцій визначає як посилення чи послаблення процесуальної ознаки⁵. На наш погляд, під інтенсивністю емоцій можна розуміти кількісну оцінку якості емоційного процесу відносно певної норми. У психології інтенсивність розглядають як невід'ємну складову динаміки емоцій, тобто їхнього розвитку, зміни в часі⁶. Як зазначає Олена Вольф, здатність емоцій до інтенсифікації – нарощування чи послаблення своєї інтенсивності – в семантиці предикатів емоційних станів відображає ознака градуальності. Ця ознака, за словами дослідниці, вказує на дві особливості – зміну емоцій за силою протягом часу їхнього існування, з одного боку, і суб'єктивність в оцінці інтенсивності емоційних станів спостерігачем, з іншого. На думку лінгвістки, емоції завжди характеризуються кількісно, при цьому кількість емоції може змінюватися як поступово, так і раптово, але вона завжди змінюється на невизначену величину. Зміна інтенсивності емоцій у мові може позначатися за допомогою різноманітних інтенсифікаторів, показників невизначеної кількості, метафор тощо⁷.

Вероніка Телія зауважує, що в описі емоцій між квалітативною та квантитативною оцінками немає непрохідної грані і вони можуть супроводжувати одна одну, наприклад, жгучая ненависть – це й 'сильна ненависть' і 'негасима ненависть'. Як далі зазначає лінгвістка, у словосполученні жгучая ненависть 'сильна ненависть, що викликається будь-ким у будь-кого' прикметник виражає квантитативну оцінку, що збуджується в суб'єкті кваліфікативної структури властивостями об'єкта, на який переходить це сильне почуття⁸.

³ С.Е. Родионова, *Интенсивность и ее место в ряду других семантических категорий*, [в:] *Славянский вестник*, Москва 2004, вып. 2, с. 301.

⁴ Х.Н. Савичева, Э.Ф. Рахимова, *Понятие семантической категории интенсивности и ее языковое выражение*, «Международный научно-исследовательский журнал» 2016, № 3 (45), ч. 4, с. 88.

⁵ А.А. Антипова, *Способы обозначения степени интенсивности эмоционального состояния в русском и итальянском языках*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва 2009, с. 3.

⁶ О.В. Гордеева, *Исследования продолжительности эмоций в западной психологии: сколько «живет» радость?*, «Вестник Московского университета. Серия 14. Психология» 2018, № 4, с. 165, [в:] <http://msuspsyj.ru/articles/detail.php?article=7675> (15.10.2021).

⁷ Е.М. Вольф, *Интенсивность эмоций. Аффекты. Интенсификация и деинтенсификация*, [в:] *Функциональная семантика оценки*, Москва 2002, с. 237.

⁸ В.Н. Телія, *Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке*, Москва 1981, с. 217.

Оцінки інтенсивності емоцій, згідно з твердженням Олени Вольф, є суб'єктивними, оскільки даються мовцями на підставі стереотипних уявлень про норму⁹. Різні автори вирізняють різну кількість ступенів інтенсивності відносно норми. Так, зокрема, Жанна Трофимова в узуально-градуальній шкалі оцінної квантифікації емоцій виділяє сім розрядів: «норма», «ненабагато менше норми», «менше норми», «набагато менше норми», «ненабагато більше норми», «більше норми», «набагато більше норми». Серед способів відображення інтенсивності емоцій у мові дослідниця аналізує субстантивні конструкції з елементами кількісної оцінки, що виражають поняття невизначено мала кількість та невизначено велика кількість¹⁰.

Лексичні одиниці, які актуалізують сему «інтенсивність прояву емоцій» при прямій номінації, називають **інтенсифікаторами**. Серед цієї групи лексем Світлана Родіонова виділяє **підсилювачі** (слова, що позначають підсилення інтенсивності емоцій) та **редуктори** (слова, що позначають послаблення інтенсивності емоцій). На «шкалі інтенсивності» підсилювачі дослідниця розміщує вище еталонного емоційного стану, а редуктори – нижче¹¹.

Вербалізатори високого ступеня інтенсивності емоцій Євгенія Іоанесян ділить на два основні класи: 1) слова, які позначають інтенсивність, силу самої емоції та 2) слова, які позначають силу, інтенсивність емоції через відсилання до суб'єкта емоції. Серед першого класу лінгвістка розрізняє прикметникові назви, які характеризують емоцію (сильний смуток; непереборний страх), та предикати, які позначають сильний прояв емоції в людині (злість кипить). До другого класу вербалізаторів високого ступеня інтенсивності емоцій Євгенія Іоанесян відносить лексеми, що позначають вплив емоції на людину (образя пече; пекуча образа) та симптоматичну лексику, що описує реакцію людини на емоцію або стан людини, яка знаходиться під владою емоції (оніміти від жаху; не пам'ятати себе від злості)¹².

Метою нашої статті є аналіз мовних засобів відображення сили й глибини емоційних процесів у польській, російській та українській мовах на прикладі емотивних назв, що входять до групи «співчуття». Фактичний матеріал для дослідження було взято з текстів, що представлені в національних лінгвістичних корпусах¹³. Оскільки для аналізу ми залучали літературні твори XIX-XXI ст.,

⁹ Е.М. Вольф, *Интенсивность эмоции...*, с. 238.

¹⁰ Ж.В. Трофимова, *Квантитативная оценка в сфере эмоций (на материале английского языка)*, «Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2. Филология и искусствоведение» 2010, вып. 1 (53), с. 151, [в:] <https://bit.ly/3sn6dej> (20.11.2021).

¹¹ С.Е. Родионова, *Способы репрезентации интенсивности эмоционального состояния гнева на страницах романа Ф.М. Достоевского «Идиот»*, «Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики» 2013, № 15, с. 237.

¹² Е.Р. Иоанесян, *Симптоматическая лексика в функции Magn*, «Научный диалог» 2019, № 2, с. 35-36, [в:] <https://bit.ly/3tAbfVm> (20.11.2021).

¹³ *Национальный корпус русского языка*, [в:] <http://www.ruscorpora.ru/> (5.10.2021); *Український національний лінгвістичний корпус*, [у:] http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/ (15.10.2021); *Narodowy*

спробуємо простежити, чи існують відмінності в описі інтенсивності емоцій зазначеної групи в текстах, написаних у XIX ст. і в XX-XXI ст.

У польській, російській та українській мовах представлено доволі широку шкалу інтенсивності емоцій групи «співчуття» – від слабого і легкого до дуже сильного виявлення, хоча переважає об'єктивація дуже інтенсивного переживання почуттів. Градуальні характеристики сили прояву емоцій можуть маніфестуватися за допомогою прикметників та прислівників, пор.: п. **współczucie** – ciche, wielkie, ogromne, głębokie, namiętne, bezbrzeżne, bezmierne, wszechogarniające; **litość** – głęboka, ogromna, wielka, niezmierna, bezgraniczna, bezbrzeżna; **żal** – głęboki, niezmierny; **politowanie** – lekkie; **żalność** – wielka; **żal** kogoś trochę (bardzo, ogromnie, okropnie, potwornie, strasznie, głęboko); **współczuć** głęboko, bardzo, напр.:

«Koledzy spoglądali na niego z cichym współczuciem, starając się wesprzeć go w trudnych chwilach, przełożeni traktowali go ulgowo» (E. Hajnicz. *Przekraczając światło*), «Panią Barbarę na razie zaprzętnęło namiętne współczucie dla cierpienia Teresy» (M. Dąbrowska. *Noce i dnie*), «Pannę Basię wzruszyło głębokie współczucie Ewci, kiedy usłyszała o nieszczęściu pani Zawiłowskiej» (K. Makuszyński. *Szaleństwa Panny Ewy*), «Spartakus z niezmierną litością patrzył na wychudzoną twarz chłopca, na sterczące spod skóry żebra <...>» (H. Rudnicka. *Uczniowie Spartakusa*), «I poczułem bezgraniczną litość, a zarazem podziw» (A. Bolecka. *Uwiedzeni*);

рос. **сострадание** – глубокое, глубинное, бесконечное, беспредельное; **сочувствие** – глубокое; **жалость** – слабая, тихая, легкая, мягкая, тонкая, тайная, невыразимая, глубокая, сильная, несказанная, большая, неисчерпаемая, иступленная, обильная, огромная, бесконечная, беспредельная, прорвавшая все плотины; всепоглощающее чувство **жалости**; **жалость** стала невозможно большой в сердце, неудержимо разрасталась в груди; **жаль (жалко)** кого-то слегка (немного, очень, сильно, беспредельно); **сострадать (сочувствовать)** глубоко, очень, напр.:

«Он любит Настасью Филипповну жалостью, состраданием, и сострадание его беспредельно <...>» (Н. Бердяев. *Мирозерцание Достоевского*), «Глубокое, бесконечное сострадание вдруг охватило и измучило его мгновенно» (Ф. Достоевский. *Братья Карамазовы*), «В его словах мне послышалось такое глубокое и такое истинное сочувствие, что я невольно посмотрел на него с изумлением» (А. Куприн. *Блаженный*), «Высокая, крутоизогнутая шея в мелких слабеньких жилках вызывала такую жалость, что и выразить невозможно» (В. Астафьев. *Царь-рыба*), «Ананий Яковлев тоже глубоко сострадает своей жене, он просит увести ее от зрелища своего допроса <...>» (И. Анненский. *Книга отражений*);

укр. **співчуття** – безмежне, всепоглинальне, глибоке, палке; **жалість** – м’яка, тиха, невимовна, велика, глибока, сильна; **жалоці** – безмежні, великі; **жаль** – тихий, великий, несказаний, безмежний, невимовний, невичерпний, безмірний, глибокий, нестямний; **жаль** когось злегка (трохи, дуже, без міри, невимовно); дуже **жалко** (**шкода**) когось; **співчувати** глибоко, дуже, напр.:

«Степан <...> гортав і гортав цілими вечорами шматки різномасного паперу <...> переймаючись безмежним співчуттям до невдах і для всіх маючи в серці слово ласки та збадьорення» (В. Підмогильний. *Мисто*), «Пекуча туга, невимовна глибока жалість обіймали кожного, дивлячись на неї, і всяк думав, що зробила ця безздоровна, дурненька, трохи не божевільна» (П. Мирний. *Палійка*), «Казали, що старець геть охляв, і увійшовши до нього, я пройнявся великою жалістю: на постелі лежав уже не поважний чоловік, схожий на біблійного патріарха, а самі моці» (Г. Пагутяк. *Слуга з Добромилля*).

Предикати, що позначають прояв емоцій у людині, можуть передавати різні стадії такого прояву, а отже – й різні ступені інтенсивності емоцій, пор.: п. **współczucie** zadrgało w sercu, przepełniało serca; serce zatłukło się (wezbrało, napęliło się) **litością**, zabiło **współczuciem**; **litość** zbudziła się (wezbrała) w sercu; **żał** zdejmował serce, zadrgał w piersi; **litość** (**żał**, **żałość**) przepełnia (zalewa) duszę, wzbiera w kimś, напр.:

«Co ci jest? Masz twarz śmiertelnie ranionego! – serce zabiło mu współczuciem» (W. Reymont. *Rok 1794*), «Serce jej wezbrało bezmiernym współczuciem. Biedne, nieszczęśliwe dziecko» (M. Tomaszewska. *Jeżeli ze mną pojedziesz*), «Co jakiś czas dawał temu wyraz i wtedy nasze serca przepełniało współczucie <...>» (A. Kroh. *Starorzeczka*), «Nina <...> spojrzawszy na jej twarz smutną, odczuła jej cierpienia i wielkie współczucie zadrgało w jej sercu <...>» (W. Reymont. *Ziemia Obiecana*), «Litość wezbrała w sercu Skrzetuskiego na widok tego starca z twarzą męczennika, którego ostatnie dni życia pędził w podwójnym, bo duszy i ciała cierpieniu» (H. Sienkiewicz. *Ogniem i mieczem*), «Żał prosty, serdeczny <...> zalewał duszę na myśl o braciach-żołnierzach <...>» (Z. Kossak. *Pożoga*), «Zrobiło mu się chłopca żal. Ta żałość wzbierała w księdzu jak wiew ciepłego, jesiennego wiatru» (J. Iwaszkiewicz. *Kościół w Skaryszewie*);

рос. **сострадание** (**сочувствие**, чувство **жалости**) пробудилось (зародилось, просыпалось, шевельнулось) в сердце (в душе); чувство **сострадания** переполняло сердце; **жалость** наполняла (переполнила) душу, разрасталась (разливалась) в груди; бурлить **состраданием**, напр.:

«Алеша тотчас же заметил всё это, и в сердце его шевельнулось сострадание» (Ф. Достоевский. *Братья Карамазовы*), «Впечатление же было поистине угнетающее: в первый раз в жизни я видела человека умного, доброго, но

несчастливого, как бы всеми заброшенного, и чувство глубокого сострадания и жалости зародилось в моем сердце» (А. Достоевская. *Воспоминания*), «Таня бурлила состраданием к Витальке и желала немедленно принять участие в больничных бдениях» (Л. Улицкая. *Путешествие в седьмую сторону света*), «Тонкая, глубокая нежность и какая-то болезненная жалость к матери переполнила сердце Буланина» (А. Куприн. *На переломе*), «Бесконечная жалость мгновенно наполнила душу Литвинова» (И. Тургенев. *Дым*);

укр. **співчуття** ворухнулося (зродилося) в серці (в душі), прокинулося в комусь, приймало когось; серце сповнюється **співчуттям**; **жалість** прокинулася (ворухнулася) в душі, зароджується (стрепенулася) в комусь; **жалощі** увійшли в серце, ворухнулися в душі, вирвалися з душі; **жаль** прокинувся (ворухнувся) в серці (в душі, у грудях), сповняв серце, наростав у грудях, наповнює груди, напр.:

«Співчуття до дівчини ворухнулося в серці фрау Надель» (Д. Бузько. *Кристалевий край*), «А ще пізніше Олеся остаточно захопила трагічна історія інженера Ернана Раміро, і він усією душею відчув, як його серце сповнюється співчуттям і симпатією до стійкої, незламної людини, що пройшла такий важкий життєвий шлях <...>» (В. Владко. *Сивий Капітан*), «Пекучий жаль за спотворену долю цієї дівчини поступово наростав у моїх грудях» (Д. Білий. *Басаврюк ХХ*), «Ніколи не засміюся я із упослідженого, з кривого, горбатого чи зизоого – жаль мені тоді груди наповнює і робить моє серце м'яким» (В. Шевчук. *На полі смиренному*).

До вербалізаторів інтенсивності емоційних процесів відносять також лексеми, що описують вплив емоцій на людину. Репрезентація сили впливу почуттів на експерієнцера в польській, російській та українській мовах може відбуватися шляхом об'єктивації температурних характеристик емоційних переживань. Емоції групи «співчуття» можуть сприйматися мовцями як холодні, теплі, гарячі, здатні кипіти й обпикати. Ознака «холодний», зафіксована лише в російській та українській мовах, вказує на невелику силу почуття, тоді як «висока температура» маніфестує високу інтенсивність емоції, пор.: п. **współczucie** – ciepłe, gorące; **litość** – gorąca, напр.:

«– Długo pan siedział? – zapytała cicho. W jej tonie wyczułem nie tylko ciekawość, ale i ciepłe współczucie» (J. Stawiński. *Piszczyk*), «Przypomniałam sobie też gorące współczucie, jakie odczuwałam dla biednych amerykańskich dzieci, które w piwnicznych izbach łaknęły nie tylko słońca, ale i kruszyny chleba» (J. Wachowicz-Makowska. *Panienka w PRL-u*), «<...> gorąca litość dla napastnicy przepelniała mu duszę <...>» (M. Kunczewiczowa. *Cudzoziemka*);

рос. **сострадание (сочувствие)** – теплое, горячее; **жалость** – холодная, теплая, горячая, жгучая; разомлеть, таять **от жалости**; слезы **жалости** жгли глаза, напр.:

«Он разглядывал Якова и, видя его таким испитым, жалел товарища. Но это была холодная жалость – какое-то бессодержательное чувство» (М. Горький. *Трое*), «– Fraulein Starobelsky! Aber wo sind sie? – улыбаясь, спрашивает он, а лицо у самого такое хорошее, ласковое. От этого доброго голоса, от теплого сочувствия, звучащего в нем, мне неудержимо хочется плакать» (В. Новицкая. *Первые грезы*), «И вот эту труднейшую и все превосходящую задачу взяла на свои худенькие и слабые плечи Тоня (она с этих пор вдруг стала казаться Юре худой и слабой, хотя была вполне здоровой девушкой). И он преисполнился к ней тем горячим сочувствием <...>» (Б. Пастернак. *Доктор Живаго*), «<...> всё взволнованное лицо его [Михаила Макаровича] выражало горячее отеческое почти сострадание к несчастному <...>» (Ф. Достоевский. *Братья Карамазовы*), «Но сейчас вдруг горячая жалость к дедушке пронизывает меня...» (Ф. Искандер. *Дедушка*);

укр. **співчуття** – холодне, тепле, гаряче; **огрітий співчуттям**; **спочуття** – тепле; тепло **спочуття**; **жалість** теплитиме серце, **жалість** гаряче покотилась по руках і ногах; **жалощі** – пекучі; **жаль** – теплий, гарячий, пекучий, напр.:

«Ні, вони дивилися з холодним співчуттям і трохи з претензією – мовляв, чого вона досі не викликає лікарів» (Ю. Андрухович. *Тасмунія*), «Мимохідь глянувши на свого асистента, Берн раптом вловив у його синіх очах тепле співчуття» (О. Бердник, Ю. Бедзик. *Людина без серця*), «Вираз обличчя дівчини важнів. У неї вже збуджувалося гаряче співчуття до цього, здавалося, дуже щирого, але ж якогось чудного, ну зовсім “безгрунтового” хлопця» (Д. Бузько. *Чайка*), «І якась щемлива жалість охопила парубка, гаряче, мов горілчаний вогонь, покотилась по руках і ногах» (М. Стельмах. *Велика рідня*), «Він перейнявся пекучими жалощами до жінки, яка подарувала йому життя, сама здолавши нелегку життєву дорогу» (І. Білик. *Золотий Ра*), «Калніболоцький глянув на молодого козака поглядом, повним теплого жалю <...>» (А. Кашенко. *З Дніпра на Дунай*), «Раптом пригадав її слова про хворобу, про те, що оті три карбованці призначалися мамі на ліки, і пекучий жаль здавив моє серце» (А. Дімаров. *На коні й під конем*).

Відображення в мові поєднання температурних ознак з асоціативним образом водної стихії репрезентує зазвичай особливу силу впливу почуттів на людину і є характерним здебільшого для російської мови, пор.: рос. горячая (теплая) волна **жалости**; прилив теплого **сострадания**; горячая **жалость** заливала изнутри; захлестнула жгучая **жалость**, напр.:

«Но вдруг прилив теплого, самозабвенного, бесконечного сострадания охватил его душу» (А. Куприн. *Поединок*), «Трупа Артем не испугался, только ощутил, как теплой волной накатила жалость к неизвестной девушке» (Д. Глуховский. *Метро*), «И, взглянув на друга, почувствовал Гулявин, как ударила ему в сердце горячая волна жалости» (Б. Лавренев. *Ветер*), «Ночью

Татьяна Васильевна не спала. Горячая, обильная жалость, наконец-то прорвавшая все плотины, заливала её изнутри» (И. Грекова. *Под фонарем*), «Меня вдруг захлестнула жгучая жалость к Моте, к ее висящим вдоль тела грубым рукам, которые были еще грубее и неуклюжей без работы» (Е. Маркова. *Тайная вечеря*);

п. ciepła (gorąca) fala **współczucia**; ciepły przyływ **litości**; żal zawrzał w duszy, напр.:

«Poczuł wtedy ciepłą falę współczucia» (M. Krajewski. *Dżuma w Breslau*), «Mock poczuł ciepły przyływ litości, kiedy spojrział na jej dłonie, pokryte suchą, cienką skórą» (M. Krajewski. *Festung Breslau*), «<...> jakby uwolnił się od samego siebie i złączył z całym światem w olbrzymiej, gorącej fali współczucia» (M. Musierowicz. *Frywolitki*), «Żal zawrzał w gorącej duszy junaka» (H. Sienkiewicz. *Potop*);

укр. гаряча хвиля **співчуття**, напр.:

«Галя Рижко вперше бачила Миколу Петровича в такому стані, – змученого, слабкого, вкрай стомленого. Гаряча хвиля співчуття сколихнула її душу» (В. Владко. *Аргонавти Всесвіту*).

Інтенсивність переживання емоцій і сила їхнього впливу на людину в польській, російській та українській мовах може репрезентуватися через образ вогню, який здатний проявлятися з різною силою – від слабкого жевріння до сильного горіння. Як показали дослідження, в польській мовній картині світу емоції групи «співчуття» досить рідко асоціюються з вогнем. Переживання почуття, що позначається лексемою **współczucie**, у свідомості поляків асоціюється зі слабкою силою вогню (*iskierka współczucia*, *tłły iskry współczucia*), натомість переживання емоції, позначуваної лексемою **litość**, може асоціюватися як зі слабкою, так і з сильною інтенсивністю вогню (*tłły się iskry litości*, **litość** *buchnęła jak płomień*), напр.:

«Może iskierka współczucia dla bezbronnej istoty <...>» (I. Surmik. *Talizman złotego smoka*), «<...> a mimo to z ócz szedł smutek, a mimo to w żrenicach tłły skry współczucia» (W. Gąsiorowski. *Huragan*), «Lecz widocznie w jego okutej w żelazo piersi tłły się jakieś iskry litości dla ludzkiej niedoli <...>» (H. Sienkiewicz. *Quo Vadis*), «Litość buchnęła nagle jak płomień» (H. Sienkiewicz. *Quo Vadis*).

У російській мовній картині світу через образ вогню об'єктивується зазвичай висока інтенсивність переживання емоцій групи «співчуття», хоча іноді вони можуть асоціюватися і з іскрою, що є відображенням невеликої сили почуттів, пор.: **сострадание** жжет сердце; огонь **сочувствия**; **жалость** – жгучая, огненная;

жалость вспыхнула, обжигала сердце, загоралась в сердце; чувство **жалости** сожгло сердце дотла; от **жалости** загорается за грудиной; **жалостью** ожгло, занималось место в груди; сердце загоралось **жалостью (сочувствием)**; искра (искорка) **жалости (сочувствия)**, напр.:

«Во взгляде Роллинга промелькнула искра жалости» (С. Снегова. *Героем стать не трудно*), «Матренка с тоскою глядела на жениха, ища уловить в его глазах хоть искру сочувствия» (М. Салтыков-Щедрин. *Пошехонская старина*), «Они рассчитывались по порядку номеров, а он шел вдоль строя, вглядываясь в лица этих людей, и сострадание жгло его сердце» (В. Железников. *Последний парад*), «Порой, спрятавшись в кустах, я наблюдал за ним; я видел, как он шагал по аллеям, все ускоряя походку, и глухо стонал от нестерпимой душевной муки. Тогда мое сердце загоралось жалостью и сочувствием» (В. Короленко. *В дурном обществе*), «И острое чувство жалости к девушке сожгло дотла, казалось, сердце Дуни» (Л. Чарская. *Приютки*), «На секунду она, видимо, забыла о своем затекшем глазе, и взгляд получился больной и несчастный, как у дворовой собаки. Я отвернулся, меня будто ожгло жалостью» (С. Есин. *Марбург*), «Иван Дмитриевич почувствовал, как у него загорается за грудиной от жалости к сыну <...>» (Л. Юзефович. *Дом свиданий*).

В українській мовній картині світу представлена широка шкала інтенсивності переживання емоцій групи «співчуття», які концептуалізуються в образі вогню. Так, почуття, позначуване лексемою **співчуття**, зазвичай асоціюється з невисокою інтенсивністю стихії вогню, тоді як емоції, що позначаються іншими назвами, переважно уявляються як дуже інтенсивний прояв цієї стихії, пор.: іскра (іскрина, искорка, вогник) **співчуття**; **співчуття** жевріло, тліло; очі горіли **співчуттям**; **жалість** розпалилась, горіла; **жаль** – вогненний; **жаль** розгорівся в очах, пече вогнем, спалахнув у серці; іскорки (полум'я, вогонь) **жалю**; спалити серце **жалем**; вогонь **жалю** спалює серце; очі сяяли вогнем **жалю**, напр.:

«До Базаревських у Лисенків ніколи не гасла симпатія. Жевріло приховане співчуття» (О. Ізарський. *Полтава*), «Але десь у найпотаємнішому кутикові душі досі, незалежно ні від чого, жевріла ледь помітна іскрина співчуття до тієї божевільної, причинної дівчини <...>» (І. Білик. *Танго*), «Ті самі очі слухачів, що він у них завжди черпав натхнення й силу, бо вони горіли увагою й співчуттям <...>» (Д. Бузько. *Чайка*), «Новітнє пекло, що його вигадали самі люди, оточує солдат, що несуть тіло пораненого друга. Огонь жалю спалює серце Бойка і цей огонь пекучіший за огонь набойв» (Г. Шкурупій. *Жанна батальйонерка*), «—А хіба ви думаєте, діду, що нам не важко? Хіба ви думаєте, що біль і жаль не роздирають наші душі, не печуть нас пекельним вогнем? — простогнав я йому в самі очі» (О. Довженко. *Ніч перед боєм*), «—Мабуть, велику дорогу відбув, чоловіче, що такий марний? Він зирнув на неї і приклався до борщу і їв з такою пожадністю, що знову спалахнув у її серці вогненний жаль» (В. Шевчук. *Три листки за вікном*).

Слабкий прояв емоцій групи «співчуття» в польській, російській та українській мовних картинах світу може об'єктивуватися як невизначено мала кількість почуттів через асоціацію з дуже дрібними частинками речовини – щіпкою, крихтою, краплиною, грамом тощо, а також за допомогою неозначено-кількісних числівників: п. **trochę**, рос. **немного**¹⁴, пор.: п. **kropla (odrobina, szczypta) liitości (współczucia)**; ani krzty (ani krztyny) **współczucia**; **odrobina żalu**; **trochę (pewna doza) politowania**; **trochę liitości**, напр.:

«– Proszę pani, ja już dłużej nie wytrzymam. Proszę mi pomóc <...> – Piszczajko wbił w nią wzrok, szukając choćby odrobiny współczucia» (M. Sieniewicz. *Żydówek nie obsługujemy*), «Nie miałem dla Ludgardy ani krzty współczucia, wołałem się jednak wyręczyć kimś innym w dokonaniu ostatecznego dzieła» (W. Jabłoński. *Ogród miłości*), «I nie potrafiła, jak inni, wskrobać z dna duszy choćby odrobiny liitości» (K. Boglar. *Zobaczysz, że pewnego dnia...*), «Ja w stosunku do siebie wyczuwam ponadto pewną dozę pobłażliwego politowania» (B. Obertyńska. *W domu niewoli*), «– No właśnie, pani Nelu... Trzeba mieć trochę liitości <...>» (M. Kordel. *Anioł do wynajęcia*);

рос. кусочек (капля) **сострадания**; грамм (доля, капля) **сочувствия**; грамм (доля, частица, капля) **жалости**; **немного жалости**, напр.:

«Никому из домашних не удалось получить ни кусочка ее сострадания, ни единой ее слезы!» (Т. Москвина. *Пускай безумству мечта!*), «Они без слов, по одному Инкиному дыханию, чуяли фальшь, догадывались о недосказанном, жестоко разоблачали приукрашенное, не испытывая ни капли сострадания» (У. Нова. *Инка*), «Гаварсаки скреб затылок и безуспешно пытался найти у жильцов хоть каплю сочувствия» (К. Паустовский. *Повесть о жизни*), «Но должна же быть в вас хоть капля жалости?» (Э. Радзинский. *Продолжение Дон Жуана*), «Ни грамма жалости, сочувствия, понимания. Одно сознательное и неостановимое поглощение человеческой жизни» (Г. Щербакова. *Моление о Еве*), «В мою любовь к отцу всегда примешивалась доля жалости» (Д. Самойлов. *Общий дневник*), «Он [Алексей] смотрел ей [Вере] вслед с ликующим чувством, к которому примешивалось немного жалости и капля злорадства» (В. Аксенов. *Коллеги*);

укр. крапля (краплина, скалочка, крихта, крихітка) **співчуття**; **капелька (крихта) жалості**; **крихта (крихітка) жалю (милосердя)**, напр.:

«П'ятачиха й гукає, щоб він їй допоміг, вона негайно потребує допомоги, нехай він її порятує, якщо в нього жевріє бодай скалочка людського співчуття

¹⁴ В українських художніх текстах, що входять до Українського національного лінгвістичного корпусу, не вдалося виявити прикладів на позначення невизначено малої кількості емоцій групи «співчуття» за допомогою неозначено-кількісних числівників.

<...>» (Е. Андіївська. *Роман про добру людину*), «Ох, мабуть, він провинився перед товариством! А в їх нема ні крихти жалості» (П. Куліш. *Чорна рада*), «Знав Грицько, коли їй віддячити <...> А жалості в його – ні капельки!» (П. Мирний. *Повія*), «Арсен довго дивився йому вслід, намагаючись видобути з серця хоч краплину жалю і співчуття до поверженого, знищеного недруга, та, крім огиди, не відчував нічого» (В. Малик. *Тамний посол*), «Невже у Вас не знайдеться бодай краплини співчуття чи хоча б крихітки жалю до мене, Вашої нещасної учениці?» (М. Сиротюк. *Забілили сніги*), «Ніхто не виявляє й крихти жалю до свого брата» (П. Буль. *Загадковий святий*), «– Спасибі. У вас добра душа, – зронив старий і глибоко зітхнув. – В наш час рідко зустрінеш людей, які здатні на співчуття, хоч на крихту милосердя <...>» (О. Гончар. *Спогад про океан*).

Ступінь прояву інтенсивності почуттів аналізованої групи вище норми може відобразитися в мові шляхом асоціації з невизначено великим об'ємом водної стихії – хвилею, припливом, а також за допомогою неозначено-кількісних числівників: п. **wiele**, рос. **много**¹⁵, пор.: п. fala **współczucia**; przyrzuływ **litości**; wiele **politowania**, напр.:

«<...> jakby uwolnił się od samego siebie i złączył z całym światem w olbrzymiej, gorącej fali współczucia» (М. Musierowicz. *Frywolitki*), «Patrzyła na męża błagalnie, z taką alteracją na twarzy, że poczuł znów przyrzuływ litości» (Z. Kossak. *Błogosławiona wina*), «Paragon patrzył na Mandżara spojrzeniem, w którym więcej było politowania niż złości» (A. Bahdaj. *Wakacje z duchami*);

рос. волна (приплыв) **жалости (сочувствия, сострадания)**; много **жалости (сочувствия, сострадания)**, пор.:

«<...> видя, с каким мужеством и достоинством принимает он [отец Звездоний] мученическую смерть за свои незрелые убеждения, я проникся к нему глубочайшим почтением, и волна сочувствия залила мою грудь» (В. Войнович. *Москва 2042*), «Но вдруг прилив теплого, самозабвенного, бесконечного сострадания охватил его душу» (А. Куприн. *Поединок*), «Кузя почувствовала тогда прилив острой жалости и нежности к малышам, мысленно дала себе слово откладывать для них всю будущую стипендию» (Е. Маркова. *Чужой звонок*), «И снова окатило меня волной жалости и стыда» (С. Василенко. *Хрюша*), «Я вижу, что в вас много доброты, много сочувствия» (А. Плоскина. *Заводное сердце*);

укр. хвиля **співчуття (жалю)**, припливи **жалості**, напр.:

¹⁵ В українських художніх текстах, що входять до *Українського національного лінгвістичного корпусу*, не вдалося виявити прикладів на позначення невизначено великої кількості емоцій групи «співчуття» за допомогою неозначено-кількісних числівників.

«Нема-нема та й напали на нього припливи жалості» (М. Павленко. *Як дожити до ста*), «Ксеня лежала, скулившись у клубочок, стогнала в забутті. Хвиля жалю підкотилася до мого серця» (О. Бердник. *Чаша Амриту*).

Із кількісного боку почуття характеризує не лише інтенсивність, а й тривалість. У психології під динамікою, або розвитком, емоцій розуміють не лише зміну в часі інтенсивності емоційних переживань, але й їхню тривалість – часовий інтервал між початком емоції (появою переживання у відповідь на емоційну подію) і кінцем¹⁶. У художніх текстах польської, російської та української мов емоції групи «співчуття» описуються переважно як раптові та недовготривалі стани, напр.: п. **współzucie** – krótkotrwałe, przelotne; krótki błysk **współzucia**; **współzucie** ogarnęło kogoś na moment; **litość** – nagła, przelotna, krótka; **żał** – nagły, напр.:

«Słowa jej obudziły we mnie przelotne współzucie, ale tylko współzucie, nic więcej» (J. Brzechwa. *Gdy owoc dojrzewa*), «Wiedziałem, o czym rozmyślał, i na moment ogarnęło mnie współzucie, ale tylko na moment, bo już po chwili ustąpiło miejsca gniewnemu uporowi» (A. Minkowski. *Szaleństwo Majki Skowron*), «Twarze tych, którzy cierpliwie znoszą choroby, głód i wojny, wywołują zazwyczaj krótkotrwałe współzucie <...>» (B. Świdzki. *Słowa obcego*), «Cóż jednak stanie się z tym tak uporządkowanym domem, gdy nadejdzie moment wiedzy, krótki błysk współzucia <...>» (Cz. Miłosz. *Legenda nowoczesności*), «Rozejrzał się jeszcze raz po wiosce, spojrzął na pokurczone, wynaturzone postacie i zdjęła go nagła litość» (I. Surmik. *Smoczy Pakt*), «Krzysztofa ogarnęła przelotna, krótka litość» (S. Żeromski. *Popioły*), «I ona poczuła nagły żal, głównie z tego powodu, że tak młoda kobieta nie doczekała wiosny» (J. Brzechwa. *Zazdrość*);

рос. **жалость** — внезапная, мимолетная, мгновенная; короткая вспышка **жалости**; **жалость** на секунду пробудилась, на одно мгновение сверкнула во взгляде, вдруг вынырнула откуда-то, напр.:

«И у него не доброта – долгое, устойчивое, осторожное чувство, а именно сентиментальность, то есть короткая и яркая вспышка жалости» (С. Бабаян. *Ротмистр Неженцев*), «Его пронзила мгновенная жалость к “бедным женщинам”, но он за долгие годы власти научился подавлять такие мгновенные чувства» (В. Аксенов. *Таинственная страсть*), «Никогда ни приговоры докторов, ни боли, ни слабость не говорили ей так ясно и неотразимо о близости смерти, как этот быстрый испуганный взгляд, мимолетная судорога жалости, скользнувшая по розовым губам, и, главное, именно та быстрота, с какой Женечка

¹⁶ О.В. Гордеева. *Исследования продолжительности эмоций в западной психологии: сколько «живет» радость?*, «Вестник Московского университета. Серия 14. Психология» 2018, № 4, с. 165-166, [в:] <http://msuspsyj.ru/articles/detail.php?article=7675> (15.10.2021).

отвела глаза <...>» (М. Арцыбашев. *У последней черты*), «Эта жалость вдруг вынырнула откуда-то, и момента, когда она появилась, Владимир Иванович не заметил» (М. Арцыбашев. *Подпрапорщик Гололобов*), «На секунду в душе деда Фишки пробудилось чувство жалости» (Г. Марков. *Строговы*), «Во взгляде Шапошникова на одно мгновение сверкнула какая-то жалость, но он сейчас же прищурил глаза и посмотрел на меня с иронией» (В. Дорошевич. *Сахалин*);

укр. запізнала **жалість**; **жалість** на мить; раптовий натиск **жалості**; раптовий **жаль**; **жаль** закрався на хвилину, напр.:

«– Мамо, хіба ж ви не бачите? – захлинаючись од раптового натиску жіночої жалості, стала посеред хати. – Все його, Дмитра, сподіваюсь. А може прийде» (М. Стельмах. *Велика рідня*), «“Бідні вони. Вони нічого не знають”, – жалкує в душі. Але то жалість на мить, бо її підмиває чуття схвильованого трепету» (М. Стельмах. *Велика рідня*), «Він усміхнувся так сумно, поглянувши мені повно в вічі, що якийсь раптовий жаль стиснув мені серце» (О. Кобилянська. *Через кладку*), «Лише на якусь хвилину закрався жаль до самого себе» (К. Гриб. *Хоча лист і не дійшов*).

Під час аналізу фактичного матеріалу ми не виявили відмінностей у дескрипції інтенсивності емоцій групи «співчуття» в польських, російських та українських літературних творах ХІХ ст. та ХХ-ХХІ ст. Однак деякі особливості все ж можна назвати. Так, зокрема, в російській літературі у ХІХ ст. для опису інтенсивності почуттів зазначеної групи часто використовувалася лексема **сострадать**, напр.:

«Ананий Яковлев тоже глубоко сострадает своей жене, он просит увести ее от зрелища своего допроса <...>» (И. Анненский. *Книга отражений*), «<...> прошу вас знать, <...> что Лара мой самый близкий, самый искренний друг, что я ее люблю нежнейшим образом и сострадаю всею душой ее положению» (Н. Лесков. *На ножах*), «Когда она начинала жаловаться на скуку или на дерзкое обращение кредиторов, он прерывал ее на первых же словах, кричал, что у нее дурной характер, что она нисколько не сострадает его болезни, что она неблагодарна, что она уморит его» (А. Анненская. *Анна*).

У сучасній російській мові дієслово **сострадать**, на відміну від іменника **сострадание**, вважається застарілим¹⁷. У текстах ХХ-ХХІ ст., наявних у Національному корпусі російської мови, ця лексема функціонує, однак має невелику фреквентність, напр.: «Она любит Игоря, как старшая сестра, и сейчас, видно, очень сильно сострадает ему» (Ю. Трифонов. *Исчезновение*).

¹⁷ *Словарь современного русского литературного языка*, Москва, Ленинград 1963, т. 14, с. 388-389.

Серед відмітних рис відображення інтенсивності емоцій зазначеної групи у польських літературних творах XIX-початку XX ст. можна назвати окремі конструкції з іменником **litość**, пор.: *litość wezbrała w sercu*, *litość buchnęła jak płomień*, *litość szarpnęła wewnętrznosci*, *litość zapała oddech w gardle*, напр.:

«Litość wezbrała w sercu Skrzetuskiego na widok tego starca z twarzą męczennika, którego ostatnie dni życia pędził w podwójnym, bo duszy i ciała cierpieniu» (H. Sienkiewicz. *Ogniem i mieczem*), «A w jego sercu wezbrała wielka litość» (H. Sienkiewicz. *W pustyni i puszczy*), «Litość buchnęła nagle jak płomień» (H. Sienkiewicz. *Quo Vadis*), «Czyż zdoła jedną godzinę jeszcze przeżyć w tej sprzeczności: okropna litość szarpnęła mu wewnętrznosci, ale już odwracał głowę od zielonych, dobrych oczek Zosi <...>» (S.I. Witkiewicz. *Pożegnanie jesieni*), «Żal zawrzał w gorącej duszy junaka. Skrucha, litość i cześć oddech zapały mu w gardle <...>» (H. Sienkiewicz. *Potop*).

Специфіки в об'єктивації інтенсивності емоцій групи «співчуття», що була б притаманна українським літературним творам XIX ст., виявити не вдалося.

Отже, однією з найважливіших характеристик у мовній об'єктивації емоційних переживань людини є інтенсивність, під якою можна розуміти кількісну оцінку якості емоційного процесу відносно певної норми. Оцінки інтенсивності емоцій є завжди суб'єктивними, оскільки даються мовцями на підставі стереотипних уявлень про норму. У статті проаналізовано мовні засоби, за допомогою яких відображається сила і глибина емоційних процесів у польській, російській та українській мовах на прикладі емотивних назв, що входять до групи «співчуття». До вербалізаторів інтенсивності емоційних переживань відносять лексеми, що описують силу самих емоцій та вплив емоцій на людину. Градуальні характеристики сили прояву емоцій об'єктивуються найчастіше за допомогою прикметників та прислівників. Предикати, що позначають прояв емоцій у людині, можуть передавати різні стадії такого прояву, а отже – й різні ступені інтенсивності емоцій.

Вербалізація сили впливу емоційних переживань на людину в польській, російській та українській мовах може відбуватися шляхом відображення температурних характеристик почуттів. Асоціація інтенсивності емоцій групи «співчуття» з «низькою температурою» (ознака 'холодний' зафіксована лише в російській та українській мовах) вказує на невелику силу почуттів, тоді як «висока температура» маніфестує високу інтенсивність почуттів. Поєднання температурних ознак з асоціативним образом водної стихії репрезентує зазвичай особливу силу почуттів і є характерним здебільшого для російської мови. Інтенсивність переживання емоцій і сила їхнього впливу на людину може концептуалізуватися в образі вогню. У польській мові емоції групи «співчуття» досить рідко асоціюються з вогнем, тоді як у російській та українській мовних картинах світу широко представлена концептуалізація інтенсивності почуттів через образ вогню – від слабого жевріння до сильного горіння.

Незначний прояв емоцій групи «співчуття» в польській, російській та українській мовах може об'єктивуватися як невизначено мала кількість почуттів через асоціацію з дуже дрібними частинками речовини – щіпкою, крихтою, краплиною, грамом тощо, а також за допомогою неозначено-кількісних числівників: п. **trochę**, рос. **немного**. Прояв інтенсивності почуттів аналізованої групи вище норми може відображатися в мові шляхом асоціації з невизначено великим об'ємом водної стихії – хвилею, припливом, а також за допомогою неозначено-кількісних числівників: п. **wiele**, рос. **много**. В українських художніх текстах, що входять до Українського національного лінгвістичного корпусу, не вдалося виявити прикладів на позначення невизначеної кількості емоцій групи «співчуття» за допомогою неозначено-кількісних числівників.

Крім інтенсивності з кількісного боку почуття характеризує також тривалість – часовий проміжок між початком та кінцем емоції. За тривалістю емоції групи «співчуття» у польській, російській та українській мовах описуються як раптові та недовготривалі стани.

Як свідчать результати дослідження, в описі інтенсивності емоцій групи «співчуття» в польських, російських та українських літературних творах ХІХ ст. і ХХ-ХХІ ст., що представлені в національних лінгвістичних корпусах, суттєві відмінності відсутні. Можна назвати лише деякі особливості, що стосуються, зокрема, функціонування російського дієслова **сосотрадать** та окремих конструкцій з польською лексемою **litość**.

References

- Antipova A.A., *Sposoby oboznacheniya stepeni intensivnosti emotsional'nogo sostoyaniya v russkom i ital'yanskom yazykakh*. Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata filologicheskikh nauk, Moskva 2009.
- Gordeyeva O.V., *Issledovaniya prodolzhitel'nosti emotsiy v zapadnoy psikhologii: skol'ko «zhivet» radost'?*, «Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 14. Psikhologiya» 2018, № 4, s. 164-177, [v:] <http://msupsyj.ru/articles/detail.php?article=7675>.
- Ioanesyan E.R., *Simptomaticheskaya leksika v funktsii Magn*, «Nauchnyy dialog» 2019, № 2, s. 34-48, <https://bit.ly/3tAbfVm>.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://nkjp.pl>.
- Natsional'nyy korpus russkogo yazyka, <http://www.ruscorpora.ru/>.
- Rodionova S.E., *Intensivnost' i eyë mesto v ryadu drugikh semanticheskikh kategoriy*, [v:] *Slavyanskiy vestnik*, Moskva 2004, vyp. 2.
- Rodionova S.E., *Sposoby reprezentatsii intensivnosti emotsional'nogo sostoyaniya gneva na stranitsakh romana F.M. Dostoyevskogo «Idiot»*, «Aktual'nyye problemy filologii i pedagogicheskoy lingvistiki» 2013, № 15.
- Savicheva Kh.N., Rakhimova E.F., *Ponyatiye semanticheskoy kategorii intensivnosti i eyë yazykovoye vyrazheniye*, «Mezhdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal» 2016, № 3 (45), ch. 4.
- Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka*, Moskva, Leningrad 1963, t. 14.
- Teliya V.N., *Tipy yazykovykh znacheniy. Svyazannoye znacheniyе slova v yazyke*, Moskva 1981.

- Trofimova Zh.V., *Kvantitativnaya otsenka v sfere emotsiy (na materiale angliyskogo yazyka)*, «Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2. Filologiya i iskusstvovedeniye» 2010, vyp. 1 (53), s. 150-153, [v:] <https://bit.ly/3sn6dej>.
- Turanskiy I.I., *Semanticheskaya kategoriya intensivnosti v angliyskom yazyke*, Moskva 1990.
- Ukrayins'kyu natsional'nyy lnhvistychnyy korpus, [v:] http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/.
- Vol'f E.M., *Intensivnost' emotsii. Affekty. Intensifikatsiya i deintensifikatsiya*, [v:] *Funktsional'naya semantika otsenki*, Moskva 2002.

ПРО АВТОРА

Лариса Іванівна Ніколаєнко – кандидат філологічних наук; Інститут мовознавства імені Олександра Потебні НАН України (О.О. Potebnya Institute of Linguistics of NAS of Ukraine), старший науковий співробітник відділу слов'янських мов. **Основні публікації:** **Монографія:** *Репрезентація емоцій заздрості і співчуття в польській, російській та українській мовах: семантико-когнітивний і лінгвоаксіологічний виміри*, Київ 2021, 412 с. **Статті:** *Семантика і валентність дієслів семантичного поля «Співчуття» (на матеріалі польської, української та російської мов)*, «Мовознавство» 2017, № 2, с. 44-54; *До питання про основні напрями вивчення емоцій у польському, російському та українському мовознавстві*, „Acta Polono-Ruthenica” 2018, t. 23, z. 3, s. 99-107; *Репрезентація емоцій групи «Співчуття» в українській мовній картині світу*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 2019, t. 19, s. 349-360; *Репрезентація емоції заздрості в українській мовній картині світу (аксіологічний аспект)*, „Slavica Wratislaviensia” 2020, t. 172, s. 67-76.

ORCID: 0000-0002-2834-1208

Email: larysanik@ukr.net